

ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА

УДК 94(477)«1920-1930»

DOI 10.34142/2313-2345.2020.58.17

Гончарова О. С.

*кандидат історичних наук, доцент, завідувачка кафедри історії України
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
<https://orcid.org/0000-0002-8697-3211>*

Рябченко О. Л.

*доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри всесвітньої історії
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
<https://orcid.org/0000-0002-1249-2482>*

НАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ КАМПАНІЇ ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ ТА МАЛОПИСЬМЕННОСТІ НА ХАРКІВЩИНІ В 1920-Х – НА ПОЧАТКУ 1930-Х РОКІВ

Стаття присвячена висвітленню питання подолання неписьменності серед національних меншин Харківщини в 1920-ті – на початку 1930-х років. З'ясовано рівень письменності населення Харківщини на початку 1920-х років. Реконструйовано процес становлення та розвитку шкіл для неписьменних та малописьменних, що забезпечували навчання рідною мовою. Охарактеризовано стан матеріального та кадрового забезпечення лікнепів у визначений період. Акцентовується увага, що з часом відбувається переорієнтація освіти з гуманістичного показника на ідеологічний. І лікнепкомпанія починає використовуватись для політичного перевиховання громадськості.

Ключові слова: *коренізація; лікнеппункт; малописьменність; національна меншина; неписьменність; рідна мова.*

The article is devoted to the issue of overcoming illiteracy among the national minorities of Kharkiv region in the 1920s - early 1930s. The level of literacy of the population of Kharkiv region in the early 1920s was clarified. The process of formation and development of schools for illiterate and illiterate people, which provided education in the native language, was reconstructed. The state of material and personnel support of likneps in the certain period is characterized. Considerable attention is paid to the analysis of specific problems that arose during the campaign to eliminate illiteracy of national minorities. It is emphasized that over time there is a reorientation of education from the humanistic indicator to the ideological and liknep company begins to be used for political re-education of the public. It is concluded that, despite some difficulties in implementing measures to eliminate illiteracy, significant progress has been made in this regard. With the support of the state and various public organizations, a large number of points for the elimination of illiteracy and low literacy were created, which took into account the national moment. This was facilitated by the widespread use of illiterate methods in teaching, which did not require significant public expenditures: forced involvement of intellectuals and the entire literate population in the lyceum; receiving subsidies from public organizations for the maintenance of schools; further expansion of individual and group learning. An analysis of the national aspect of the activities of educational institutions engaged in overcoming the illiteracy and low literacy of national minorities in the Kharkiv region shows that, both nationally and culturally, the Soviet government's strategy for social transformation in their environment was aimed at achieving specific political goals. free national and cultural development. It is not surprising that since the late 1920s, general and national education tasks have been gradually supplanted by political ones.

Key words: *rooting; likneppunkt; illiteracy; national minority; illiteracy; native language.*

Постановка проблеми. Сучасні статистичні дані демонструють досить високий рівень неписьменності населення Харківської області (4,2%). Такий стан справ вимагає вжиття заходів щодо вирішення означеної проблеми. Допомогти в цьому може історичний досвід проведення масштабної кампанії з ліквідації неписьменності в Україні

1920-х – початку 1930-х років. Масова ліквідація неписьменності серед дорослого населення була справою закономірною та історично обумовленою. З одного боку, вона викликана економічними та культурними потребами суспільства, а з другого – природним прагненням населення до саморозвитку, що дає можливість провести паралелі з

сьогоденням. З огляду на строкатість національного складу населення Харківщини (іноетнічне населення за даними перепису 2001 р. становить 29,3%) доцільним уявляється дослідження досвіду ліквідації неписьменності національних меншин.

Аналіз актуальних досліджень. Окремі аспекти подолання неписьменності населення України у 1920-1930 рр. розглядалися в роботах О. Рябченко [Рябченко 2012] та Л. Тимчука [Тимчук 2019]. Однак автори не ставили перед собою завдання здійснити аналіз розгортання мережі освітніх установ, що займалися ліквідацією неписьменності національних меншин. Не розглядають вони й регіональні особливості проведення кампаній з ліквідації неписьменності. У зв'язку із зростанням інтересу до вивчення національних процесів з'явився ряд робіт, присвячених дослідженню історії національних меншин Харківщини [Духопельников 2004; Харьков многонациональный 2004]. Автори, аналізуючи роботу освітніх установ національних меншин, вказують, що вагоме місце в їх роботі відводилося ліквідації неписьменності. Та на жаль у цих роботах відсутній детальний аналіз розгортання мережі освітніх установ, що займалися ліквідацією неписьменності національних меншин, результативність їх діяльності, труднощі, які виникали на їх шляху.

Мета статті: проаналізувати процес реалізації освітніх запитів національних меншин Харківщини в ході кампанії ліквідації неписьменності та малописьменності 1920-х – початку 1930-х років.

Виклад основного матеріалу. Одним з найбільш важливих і глобальних завдань, яке доводилося вирішувати Наркомосу України протягом 1920-х років, була робота з навчання грамоті та підвищення рівня загальноосвітніх знань серед дорослого населення. Ця проблема радянським органам дісталась у спадок від попередніх часів. За даними перепису 1897 року лише 52,5% населення Харківської губернії були письменними [Первая Всеобщая перепись населения 1903: XI]. Ситуація на початок 1920-х років ХХ століття не змінилась на краще, а ще й загострилась внаслідок складної військово-політичної та соціально-економічної ситуа-

ції, що склалася після громадянської війни. Серед населення був проведений облік малописьменних та неписьменних. Враховувались всі неписьменні та малописьменні громадяни віком від 18 до 35 років. Таких на Харківщині було виявлено 370 тис. осіб [Історія міста Харкова 2004: 253]. Однак для побудови нового суспільства потрібне було освічене населення, здатне збільшувати виробничий потенціал і могутність держави. У зв'язку з цим керівництво Народного Комісаріату освіти поставило за мету протягом 1920-х років навчити письменності усе доросле населення республіки.

Ліквідація неписьменності населення розпочалася в 1921 році з прийняттям 21 травня Раднарком УСРР постанови «Про боротьбу з неписьменністю» [Постанова РНК УСРР 1979: 188], в якій все населення віком від 8 до 50 років, що не вміло читати чи писати, зобов'язувалося навчатися грамоті українською, російською чи іншою мовою (за бажанням учня). Постанова передбачала формування мережі шкіл для дорослих на базі єдиних трудових шкіл, клубів, в приміщеннях церков, молитовних будинків, фабрик і заводів та приватних будинках, які можна пристосувати для занять. В якості вчителів для шкіл по ліквідації неписьменності дозволялося (в плані трудової повинності) залучати все грамотне населення країни з оплатою їх праці за встановленими для робітників освіти нормами. Організація роботи по ліквідації неписьменності покладалася на Народний Комісаріат освіти, Головополітосвіту (Головний політосвітній комітет республіки при НКО), в складі якого створювалась Всеукраїнська надзвичайна комісія по боротьбі з неписьменністю та її місцевими осередками. При виконках усіх рівнів створювалися місцеві комісії. Харківська губерньська комісія почала свою роботу у липні 1921 року [Історія міста Харкова 2004: 252]. Невдовзі запрацювали повітові та волосні «грамчека». На них покладалось виконання адміністративно-організаційних, кошторисно-фінансових, матеріально-постачальних та навчально-методичних функцій. Мережу навчальних закладів системи лікнепу складали установи, в яких безпосередньо здійснювався навчальний процес: школи грамоти або лікнепи, школи

для малописьменних, гуртки поодинокорупового навчання та недільні школи. До завдань цих установ належало: 1) дати можливість оволодіти технічними навичками читання, письма й лічби (в межах програми школи грамоти); 2) спонукати до подальшого закріплення грамотності й залучення до суспільно-політичного життя [Тимчук 2019: 175].

Широкомасштабні заходи з ліквідації неписьменності великого розмаху набули лише наприкінці 1923 року, коли було прийнято загальну програму по ліквідації неписьменності. За цією програмою робота по ліквідації неписьменності повинна була проводитися у два етапи: 1-й) до 1 травня 1925 року – слід було закінчити ліквідацію неписьменності серед організованого населення і 2-й) до жовтня 1927 року (до 10-ї роковини Жовтневої революції) – серед «неорганізованого» населення віком від 18 до 35 років [Діяльність Наркомосвіти 1926: 57]. Цей рік і можна вважати як початок масового розгортання роботи з ліквідації неписьменності, в тому числі й національних меншин, що підсилювалося і проголошенням політики «коренізації».

Проведена організаційна робота сприяла розширенню мережі шкіл ліквідації неписьменності. Так, у 1924 році в Харківській губернії, окрім значної кількості лікнепів, що здійснювали навчання українською та російською мовами, існувало 4 групи по ліквідації неписьменності серед єврейського населення, в яких лише за цей рік отримали освіту 100 осіб. Для поляків діяло 3 пункти, для вірмен – 3, для татар – 1 [Доклад о состоянии просвещения 1925: 2, 11]. Незважаючи на створення розгалуженої мережі лікнепунктів справа навчання грамоті вирішувалась важко. Існуюча кількість навчальних закладів не могла задовольнити потребу національних меншин в освітніх закладах такого типу. Створити широку сітку навчальних закладів для неписьменних та малописьменних не дозволяли фінансові обмеження. Місцеві бюджети забезпечували лише 30-40% коштів, необхідних для організації цієї роботи. Товариство «Геть неписьменність!», відділення якого у Харкові було створене наприкінці 1923 року, надавало теж незначну допомогу. Іноді на пере-

шкоді розгортання мережі лікнепунктів ставав низький рівень матеріального забезпечення населення, що не дозволяв значній частині неписьменних регулярно відвідувати школи грамоти і успішно закінчувати навчання. У містах робітники після трудової зміни часто були змушені займатися додатковими приробітками. Так, наприклад, корейську школу, відкриту у січні 1925 року, відвідувало 18 учнів [Отчет о проведенной работе 1925: 18]. Проіснувала вона лише 5,5 місяців і була закрита у зв'язку з поганим відвідуванням, так як більшість учнів змушені були працювати в нічний час [Протокол № 13 1925: 27]. Досить гострою була проблема вчительських кадрів для лікнепу. Починаючи з 1924 р., до участі у кампанії ліквідації неписьменності, серед інших, залучали і студентів педагогічних навчальних закладів [Рябченко 2012: 100-101]. Це дещо допомогло з вирішенням зазначеної проблеми в цілому.

Однак проблема викладання мовами національних меншин залишалась нерозв'язаною. Мали місце й випадки відмови в зарахуванні представників національних меншин до груп лікнепу, де викладання велося їх рідною мовою, на підставі того, що вони знали російську або українську. Це викликало справедливі обурення. Тому Головополітосвіта змушена була розглянути це питання й направити роз'яснення, в якому вказувалося, що «... таких письменних треба вважати за неписьменних, як і інших неписьменних, і вони мають ліквідувати свою неписьменність (на рідній мові) у лікнептах серед нацмену однаково з іншими неписьменними» [Обіжчик № 28 1925: 47].

III Всеукраїнська методична конференція лікнепу, що відбулася в жовтні 1925 року в Харкові, розробила програму діяльності курсів з ліквідації неписьменності національних меншин і направила її на місця всім інспекторам Наросвіти. Було визначено, що термін навчання повинен тривати до 5 місяців і його слід провадити двома мовами: рідною мовою національних меншин та українською. Першу половину, тобто 2 – 2,5 місяці, навчання повинно здійснюватися рідною мовою учнів, а на останні місяці вводилася державна українська мова. Вже в цей час почалася переорієнтація освіти з

гуманістичного показника на ідеологічний. Так, в рекомендаціях конференції вказувалось: «Велику увагу звертати на розробку питань про національну політику Радвлади та становище нацменшостей, особливо тої національності, до якої належать учні, за часів царського уряду, на політичне та культурне становище національності, заходи Радвлади щодо підвищення культурного стану працюючих нацменшостей і т. ін.» [Про роботу 1925: 56-57].

Попри проведену роботу на Харківщині залишався досить значний відсоток неписьменного населення. За результатами перепису 1926 року, який за письменного вважав усякого, хто умів читати хоча б по складах, навіть якщо особа не вміла писати, в окрузі таких налічувалось лише 50,39%. Найбільший відсоток неписьменних мали українці. Це пояснюється тим, що українське населення округи переважно мешкало в селі, де освітня справа розвивалася вельми повільно. Крім того, не маючи необхідності використовувати набуті в школі навички, частина українців, і це цілком природно, після закінчення школи швидко їх втрачала, і таким чином знов потрапляла до категорії неписьменних. Особи, що належали до національних меншин, мешкали переважно в містах і були задіяні у тих галузях, де від них вимагалось знання грамоти. Тож не дивно, що високий відсоток письменних був виявлений в ході перепису серед німців (84,78%), євреїв (81,57%), поляків (77,63%). Низький рівень писемності зберігали росіяни (52,12%), татари (54,49%), вірмени (60,76%) [Всесоюзная перепись 1928: 309-310]. Це пояснюється тим, що представники цих національностей, не маючи певної кваліфікації, працювали здебільшого чорноробами, сторожами, підсобними робітниками, що не вимагало від них вміння писати.

У 1926 році в Харківській окрузі діяло вже 14 лікнепунктів для національних меншин: єврейських – 8, польських – 2, вірменських – 2, китайський – 1, татарський – 1 [Звіт про роботу 1926: 32]. З розвитком системи лікнепу виникли труднощі з вчительськими кадрами. Не закінчили свою роботу до кінця учбового року з причини відсутності викладача, який би знав національну мову, татарська група [Доклад

о состоянии культпросветработы 1926: 61] та організована в 1927 році школа ліквідації неписьменності для асирійців, яка налічувала 43 учні [Протокол № 1 1927: 33]. Щоб вирішити питання забезпечення кадрами, 30 серпня 1929 року Харківським окружним виконавчим комітетом було видано обов'язкову постанову «Про трудову участь письменних у ліквідації неписьменності». Згідно з постановою, до цієї справи на безоплатній основі залучалися «всі особи віком 18-50 років, які мали виборчі права до Рад та знання в обсязі не менше курсу семирічки, якщо вони мешкають у містах та поселеннях міського типу, і у розмірі курсу чотирирічки, якщо мешкають в інших місцевостях». До цих осіб були прирівняні всі, хто отримав відповідну освіту у дореволюційній школі. Позбавлені виборчих прав, які підпадали під дію цієї постанови, безпосередньо не залучалися до ліквідації неписьменності, але зобов'язані були зробити відповідні грошові внески. Особи, які з поважних причин не могли брати участь у процесі ліквідації неписьменності, робили одноразовий грошовий внесок у розмірі 5% місячної заробітної плати, якщо вони мали власний заробіток, та 2,5% місячної заробітної плати тих, у кого вони були на утриманні. Трудова участь була обмежена 216 годинами на рік, адміністративна відповідальність за невиконання постанови встановлювалася у вигляді штрафу у розмірі 100 карбованців або примусовими роботами до 1 місяця [Постанова Харківського 1929: 494-496].

Вжиті заходи дозволили розширити мережу закладів з ліквідації неписьменності та молонписьменності. Наприкінці 1920-х років на Харківщині діяло 300 таких шкіл, що охоплювали навчанням 20 тис. осіб. Переважна більшість з них спрямовані були на роботу з українським та російським населенням регіону. Однак були й школи, що спеціалізувались на роботі з національними меншинами. Так, наприклад, 15 липня 1930 року було здійснено обстеження нацменбази лікнепу Харківської округи. В результаті перевірки було виявлено, що база лікнепу розташовувалась у червоному кутку асирійців, що мав лише одну кімнату, в якій провадилася вся робота цього кутка. Крім того,

на час перевірки, в червоному кутку асирійців здійснювався ремонт, і тому база лікнепу розміщувалася в коридорі. Штатних працівників при базі 16 осіб: 14 вчителів (на 8 ставок), 1 методист та завідуючий базою. Частина вчителів працювала на громадських засадах. Базою були охоплені такі національності Харкова: китайці (3 групи), корейці (1), татари (2), вірмени (6), перси (1), лезгіни (1), асирійці (1), поляки (2), цигани (2), євреї (6). Відзначалося, що в приміщенні, в якому знаходилася база, організувати нормальну роботу неможливо. Підручники на мовах деяких національних меншин відсутні. Крім того, комісія констатувала, що лікпункти, в більшості своїй, працювали не на мовах національних меншин, а в основному на російській або українській. Отримати освіту в лікнепах рідною мовою мали змогу лише татари, вірмени, поляки та євреї. Решта національностей навчалися російською мовою [Матеріал обстеження 1930: 12, 12 (зв), 14].

Згорання політики «коренізації» на початку 1930-х років привело до того, що в проведенні кампанії ліквідації неписьменності та малописьменності все менше починає враховуватись національний аспект. А згодом і взагалі було оголошено про успішне завершення роботи по ліквідації масової неписьменності, що не відповідало реаль-

ному стану справ. Лікнепи припинили своє існування.

Висновки. Незважаючи на деякі труднощі в здійсненні заходів, спрямованих на ліквідацію неписьменності, в цій справі були досягнуті значні успіхи. За підтримки держави та різних громадських організацій було створено велику кількість пунктів ліквідації неписьменності та малописьменності, у роботі яких враховувався національний момент. Цьому сприяло широке використання у навчанні неписьменних методів, які не вимагали значних державних витрат: примусове залучення до участі у лікнепі інтелігенції і всього письменного населення; одержання від громадських організацій субсидій на утримання шкіл грамоти; подальше розширення індивідуально-групового навчання.

Аналіз національного аспекту діяльності закладів освіти, зайнятих подоланням неписьменності та малописьменності національних меншин Харківщини, демонструє, що, як у національному, так і в культурному питанні, стратегія радянської влади щодо суспільних перетворень в їх середовищі була націлена на досягнення конкретних політичних цілей, а не на забезпечення вільного національно-культурного розвитку. То ж не дивно, що з кінця 1920-х років загальноосвітні та національно-освітні завдання поступово витісняються політичними.

ЛІТЕРАТУРА

Всесоюзная перепись населения 1926 года. М.:Изд-во ЦСУ Союза ССР, 1928. Т. XII. 486 с.

Діяльність Наркомосвіти УСРР за 1924/1925 рр. Харків: ДВУ, 1926. 163 с.

Доклад о состоянии культпросветработы на 1926/1927 учебный год // Державний архів ківської області. Ф. Р-845. Оп. 3. Спр. 1975.

Доклад о состоянии просвещения нацмен г. Харькова и губернии в 1924/1925 году // Державний архів Харківської області. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1137.

Духопельников В. М. Деятельность местных органов власти Харьковщины среди национальных меньшинств в 20-30-е годы XX столетия. *Эпоха. Культуры. Люди. Материалы международной научной конференции (Харьков, сентябрь 2003 г.): Сб. докладов.* Харьков: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. С. 88-100.

Звіт про роботу серед нацменшостей Харківської округи за 1926 рік // Державний архів Харківської області. Ф. Р-408. Оп. 6. Спр. 38.

Історія міста Харкова ХХ століття / О. Н. Ярмиш, С. І. Посохов, А. І. Епштейн та ін.]. Харків: Фоліо; Золоті сторінки, 2004. 686 с.

Матеріал обстеження нацменбази ликнепа. 15.07.1930 г. Отчет комиссии // Державний архів Харківської області. Ф. Р-408. Оп. 4. Спр. 2637.

Обіжчик № 28. До Губвідділів Політосвіт. *Бюлетень народного комісаріату освіти УСРР.* 1925. № 3(8). С. 47.

Отчет о проведенной работе Харьковского союза корейцев за 1925 г. // Державний архів Харківської області. Ф. Р-845. Оп. 2. Спр. 205.

Первая Всеобщая перепись населения Российской империи. 1897. Т. XLVIII. Харьковская губерния. М.: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1903. XVII, 297 с.

Постанова РНК УСРР «Про боротьбу з неписемністю». 21 травня 1921 р. *Культурне будівництво в Українській РСР. 1917-1927. Збірник документів і матеріалів.* К.: Наукова думка, 1979. С. 188-189.

Постанова Харківського окружного виконавчого комітету «Про трудову участь писемних у ліквідації неписьменності». 30.08.1929 р. // Державний архів Харківської області. Ф. Р-845. Оп. 3. Спр. 3483.

Про роботу лікнепу серед нацменшостей. *Бюлетень народного комісаріату освіти УСРР*. 1925. № 10(15). С. 56-57.

Протокол № 1 засідання нацменколегії при АПО ОПК КП(б)У от 30.11.1927 г. // Державний архів Харківської області. Ф. Р-845. Оп. 3. Спр. 1970.

Протокол № 13 общего собрания членов Харьковского союза корейцев от 15 ноября 1925 г. // Державний архів Харківської області. Ф. Р-845. Оп. 2. Спр. 805.

REFERENCES

Vsesoiuznaia perepis naseleniia 1926 g. (1928). [All-Union Population Census 1926]. (Т. XII). Moskva: Izdanie TsSU Soiuza SSR. [in Russian].

Diialnist Narkomosvity USRR za 1924/1925 rr. (1926). [Activities of the People's Commissariat of Education of the USSR for 1924/1925]. Kharkiv: DVU. [in Ukrainian].

Doklad o sostoianii kul'trosvetraboty na 1926/1927 uchebnyi god (1926) [Report on the state of cultural education for the 1926/1927 academic year]. *Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of Kharkiv Oblast]* (GEB Series R-845, Box. 3, Folder 1975), Kharkiv, Ukraine.

Doklad o sostoianii prosveshcheniia natsmen g. Kharkova i gubernii v 1924/1925 godu (1925) [Report on the state of education of the national people of the city of Kharkov and the province in 1924/1925]. *Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of Kharkiv Oblast]* (GEB Series 1, Box. 1, Folder 1137), Kharkiv, Ukraine.

Dukhopelnikov, V. M. (2004). Deiatelnost mestnykh organov vlasti Kharkovshchiny sredi natsionalnykh menshinstv v 20-30-e gody XX stoletiiia [Activity of local authorities of Kharkiv region among national minorities in the 20-30s of the XX century]. *Epokha. Kultury. Liudi. Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii (Kharkov, sentiabr 2003 g.): Sb. dokladov.* (pp. 88-100). Kharkov: Vostochno-regionalnyi tsentr humanitarno-obrazovatelnykh initsiativ. [in Ukrainian].

Zvit pro robotu sered natsmenshostei Kharkivskoi okruhy za 1926 rik (1926) [Report on work among national minorities of the Kharkiv district for 1926]. *Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of Kharkiv Oblast]* (GEB Series R-408, Box. 6, Folder 38), Kharkiv, Ukraine.

Yarmysh, O. N., Posokhov, S. I., Epshtein, A. I. et al. (2004). Istoriia mista Kharkova XX stolittia [History of Kharkiv city of the XX century]. Kharkiv: Folio; Zoloti storinky. [in Ukrainian].

Material obsledovaniia natsmenbazy liknepa. 15.07.1930 g. Otchet komissii (1930). [Inspection material for the Liknep national base. 07.15.1930. Commission report]. *Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of Kharkiv Oblast]* (GEB Series R-408, Box. 4, Folder 2637), Kharkiv, Ukraine.

Рябченко О. Студенти радянської України 1920-1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації. Х.: ХНАМГ, 2012. 456 с.

Тимчук Л. І. Роль освіти дорослих у подоланні неписьменності населення: досвід 20-30-х років ХХ ст. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: Соціально-педагогічна. 2019. Вип. 32. С. 170-182.

Харьков многонациональный / Кол. авт. В. М. Духопельников, Л. И. Лойко, С. И. Посохов, Т. В. Арзуманова, Ю. А. Беликов, В. Д. Берлин, И. Г. Мухина. Х.: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. 256 с.

Obizhchyk № 28. Do Gubviddiliv Politosvit (1925). [Circular № 28. To the Political Departments of the Political Departments]. *Biuleten narodnogo komisariatu osvity USRR, 3(8), 47.*

Otchet o provedennoi rabote Kharkovskogo souiza koreitsev (1925) [Report on the work carried out by the Kharkiv Union of Koreans]. *Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of Kharkiv Oblast]* (GEB Series R-845, Box. 2, Folder 205), Kharkiv, Ukraine.

Pervaia Vseobshchaia perepis naseleniia Rossiiskoi imperii. 1897 (1903) [The first general census of the population of the Russian Empire. 1897]. (Т. XLVIII). Moskva: Izdanie Tsentralnogo statisticheskogo komiteta Ministerstva vnutrennikh del. [in Russian].

Postanova RNK USRR «Pro borotbu z nepys'emnistiu» 21 travnia 1921 r. (1929). [Resolution of the SNC of the USSR «On Combating Illiteracy» May 21, 1921]. *Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSR. 1917-1927. Zbirnyk dokumentiv i materialiv.* Kiev.: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Postanova Kharkivskogo okruzhnogo vykonavchogo komitetu «Pro trudovu uchast pysemnykh u likvidatsii nepys'emnosti» (1929). [Resolution of the Kharkiv District Executive Committee «On the labor participation of writers in the elimination of illiteracy»]. *Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of Kharkiv Oblast]* (GEB Series R-845, Box. 3, Folder 3483), Kharkiv, Ukraine.

Pro robotu liknepu sered natsmenshostei (1925). [About the work of liknep among national minorities]. *Biuleten narodnogo komisariaty osvity USRR, 10(15), 56-57.*

Protokol № 1 zasedaniia natsmenkollegii pri APO OPK KP(б)U (1927). [Minutes No. 1 of the meeting of the National Board of the APO OPK KP (b) U]. *Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of Kharkiv Oblast]* (GEB Series R-845, Box. 3, Folder 1970), Kharkiv, Ukraine.

Protokol № 13 obshchego sobraniia chlenov Kharkovskogo souiza koreitsev (1925). [Minutes No. 13 of the General Meeting of Members of the Kharkiv Union of Koreans]. *Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of Kharkiv Oblast]* (GEB Series R-845, Box. 2, Folder 805), Kharkiv, Ukraine.

Riabchenko O. (2012). *Students of radianskoï Ukrainy 1920-1930-x rokiv: praktyky povsiakdennosti ta konflikty identyfikatsii* [Students of Soviet Ukraine in the 1920s and 1930s: Everyday Practices and Conflicts of Identification]. X.: XNAMH. [in Ukrainian].

Тумчук Л. І. (2019). *Rol osvity doroslykh u podolanni nepysmennosti naselennya: dosvid 20-30-kh rokiv XX st.* [The role of adult education in overcoming illiteracy: the experience of the 20-30s of the twentieth century.]

Zbirnyk naukovykh prats Kam'ianets-Podilskogo natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ogiitnka. Seriia: Sotsialno-pedagogichna, 32, 170-182. [in Ukrainian].

Dukhopelnykov, V. M., Loiko, L. I., Posokhov, S. I., Arzumanova, T. V., Belikov, Yu. A., Berlin, V. D. et al. (2004). *Kharkov mnogonatsionalnyi* [Kharkov is multinational]. Kharkov: Vostochno-regionalnyi tsentr гуманитарно-образовательных инициатив. [in Ukrainian].

УДК 94(477) «185»

DOI 10.34142/2313-2345.2020.58.18

Луценко М.В.

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України
Харківського національного університету імені Г. С. Сковороди
<https://orcid.org/0000-0002-5656-0213>

КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ДВОРЯНСЬКОЇ САДИБИ СЛОБОЖАНЩИНИ КІНЦЯ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

У статті аналізуються значення дворянської садиби як культурологічного майданчика комунікацій, попри всю складність перебігу культурно-історичного процесу на Слобожанщині. Зазначається, що культурний простір садиби значною мірою забезпечував духовний та інтелектуальний зв'язок поколінь українського народу і вплинув на формування етнокультурної, а згодом і національної ідентичності. Садиба, яка створювалася під впливом просвітницьких ідей, була вже не тільки господарською одиницею, а й мультикультурним простором для дворянства. Не менш важливою типологічною ознакою, що об'єднує заміські садибні помешкання слобідських дворян, є певна відстороненість від жвавого міського життя за межами маєтку, хоча ступінь вияву цієї риси залежав від світоглядних переконань та особливостей приватного життя власника. Особливу роль у житті поміщиків Слобожанщини відігравали садиби-родові маєтки найзнаменитіших дворянських родин або відомих людей регіону. Господарі таких маєтків цікавилися останніми досягненнями в галузі сільського господарства, промисловості, ознайомлювалися з передовими технологіями в мистецтві, політиці, науці. Такі садиби впливали не лише на розвиток повітів, але й на всю губернію. Це насамперед Графське – графа Гендрикова, Основа – Квіток, Старий Мерчик – Шидловського, Шаровка – Ольховського, Бабаї – Щербініних тощо. Виявлено, що функціонування маєткових утворень як культуротворчих осередків визначалося збереженням певних традиційних ознак приватновласницької садиби на Слобожанщині, сформованих ще на межі XVIII–XIX ст., так і модифікацією їх відповідно до нових потреб духовного життя.

Ключові слова: дворянство, садиби, Слобожанщина.

The article analyzes the importance of the noble estate as a cultural platform of communications, despite the complexity of the cultural and historical process in Slobozhanshchyna. It is noted that the cultural space of the estate largely provided the spiritual and intellectual connection of generations of the Ukrainian people and influenced the formation of ethnocultural and later national identity. The estate, which was created under the influence of enlightenment ideas, was no longer just an economic unit, but also a multicultural space for the nobility. An equally important typological feature that unites the country estates of Sloboda nobles is a certain remoteness from the bustling city life outside the estate, although the degree of manifestation of this feature depended on the worldview and characteristics of the owner's private life. A special role in the life of the landowners of Slobozhanshchyna was played by the estates of the most famous noble families or famous people of the region. The owners of such estates were interested in the latest achievements in the field of agriculture, industry, got acquainted with advanced technologies in art, politics, science. Such estates influenced not only the development of counties, but also the entire province. These are, first of all, Graftske - Count Hendrykov, Osnova - Kvitok, Stary Merchyk - Shidlovsky, Sharovka - Olkhovsky, Babai - Shcherbinin and others. It was found that the functioning of estates as cultural centers was determined by the preservation of certain traditional features of the private estate in Slobozhanshchyna, formed at the turn of the XVIII-XIX centuries, and their modification in accordance with the new needs of spiritual life.